

ПОЛИТИКА

Նեոազատականության զարգացման միտումները ռուսական քաղաքական դիսկուրսում 1990-2000-ական թթ-ին

Ռուխկյան Լ. Մ.

*Հայ-Ռուսական համալսարան (Հայաստան, Երևան),
levonrukhkyan@gmail.com*

Վճռորոշ բառեր՝ նեոլիբերալիզմ, Ռուսաստան, հայեցակարգ, ֆինանսական ճգնաժամ, մոդերնիզացիա

Тенденции развития неолиберализма в российском политическом дискурсе 1990-2000-ых годов

Рухкян Л. М.

*Российско-Армянский университет (Армения, Ереван)
levonrukhkyan@gmail.com*

Резюме: Таким образом, можно сказать, что неолиберализм проявился не только в западных странах, но и частично в России в контексте историко-политического процесса. Ориентация на «чистый либерализм» или на радикальный либерализм, не принимая во внимание все изменения, сделанные в либерализме в 1990-х годах, в России принес совершенно иные противоречивые последствия.

Ключевые слова: неолиберализм, Россия, концепция, финансовый кризис, модернизация

Trends of the Neoliberalism Development in the Russian Political Discourse of 1990-2000th Years

Rukhkyan L. M.

*Russian-Armenian University (Yerevan, Armenia)
levonrukhkyan@gmail.com*

Abstract: Thus, it can be said that neoliberalism manifested itself not only in Western countries, but also partially in Russia in the context of the historical and political process. The orientation towards “pure liberalism” or radical liberalism, without taking into account all the changes made in liberalism in the 1990s, in Russia had completely different contradictory consequences.

Keywords: Neoliberalism, Russia, concept, financial crisis, modernization

Հասարակական-քաղաքական մտքի սինթեզի առավել ճյուղավորված համադրությունը հաստատվեց 20-րդ դարի վերջում և մինչ օրս աշխարհի մի շարք երկրներում շարունակում է արդիական մնալ: Մեր կարծիքով, Ռուսաստանի նորագույն պատմության մեջ ևս, սկսած հետխորհրդային ժամանակաշրջանից, կատարվող փոփոխությունների, քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական համակարգերի էվոլյուցիայի մասին հարցը շարունակվում է մնալ արդիական և հետաքրքրություն է առաջացնում հետազոտողների, հասարակական գործիչների մոտ: Գաղտնիք չէ, որ իրենց լիբերալ համարող ռուս ռեֆորմատորները իրենց գործունեության մեջ կողմնորոշված էին դեպի Արևմուտքի երկրները: Հետևաբար, Ռուսաստանում կատարվող բարեփոխումները այս

կամ այն քաղաքական ավանդույթին վերագրելու համար անհրաժեշտ է Արևմուտքի երկրների համար տալ նեոլիբերալ ուղղության բնութագիրը: Արևմուտքի երկրների համար ընդհանուր համարվող նեոլիբերալիզմի պատմաքաղաքական բնութագրիչները հետևյալ դրույթներն են. Առաջին հերթին, նեոլիբերալիզմը մի փոքր այլ կերպ է մեկնաբանում մասնավոր սեփականությունը: Սեփականության նեոլիբերալ (նաև անվանում են լիբերալ-սոցիալական) տեսությունը մատնանշում է երկու կողմերի՝ մասնավոր և հասարակական, կողմերի առկայություն՝ «ոչ մի մասնավոր սեփականություն չի կարող համարվել «մաքուր» և «բացարձակ», քանի որ հասարակությունը և նրա շերտերը տարբեր միջոցներով մասնակցում են դրա ստեղծ-

մանը, բազմապատկմանը, պաշտպանությամբ»¹:

Սոցիալիզմի և լիբերալիզմի փոխազդեցությունը հանգեցրեց տնտեսական և սոցիալական ոլորտներում պետության միջամտության արդյունավետության ընդունմանը, սոցիալիստների կողմից արմատական բարեփոխումներից հրաժարմանը: Ինչպես նշում է Շ. Մայոնդելսոյը. «Ճգնաժամից ճգնաժամ լիբերալիզմը իր նախաձեռնությամբ իրականացնում է ազգայնացում, քանի որ յուրաքանչյուր տնտեսական և սոցիալական ճգնաժամ, յուրաքանչյուր արտասովոր քայլ պահանջում է պետության էլ ավելի եռանդուն միջամտություն: Լիբերալիզմը կանոնակարգում է աշխատավարձերը, իսկ որոշ դեպքերում նույնիսկ գները՝ սահմանափակելով առաջարկ-պահանջարկ կանոնի գործառնությունը»²:

Մեր կարծիքով, հենց այս բնորոշումն է արտահայտում լիբերալիզմի և նեոլիբերալիզմի միջև սկզբունքային տարբերությունը: Նեոլիբերալիզմում, ի հակակշիռ լիբերալիզմի, հիմնական շեշտը դրվում է պետության ակտիվ դերի վրա և համարվում է, որ հասարակական կյանքում պետական ներկայությունը ոչ մի կերպ չի նվազեցնում լիբերալ ազատությունները: Այսպիսով, կարելի է եզրակացություն անել, որ նեոլիբերալ ուղղության համար բնորոշ է հասարակական կյանքի շատ բնագավառներում պետության ներկայությունը, այլ ոչ թե նրա դերի հնարավորինս նվազեցումը: Իր քաղաքացիների հնարավորությունների հավասարեցման գործում պետության մասնակցությունը կարող է հիմք հանդիսանալ միջին դասի ձևավորման համար, որի առկայությունը ապացուցում է հասարակության կայուն զարգացումը: Մեր կարծիքով, առավել արդիական է համարվում ժամանակակից Ռուսաստանում վերափոխումների, դրանց բնույթի և էության, ինչպես նաև հասարակական կարգի վերափոխման արևմտյան տարբերակների հետ հարաբերակցության հարցը: Նշված խնդրի նկատմամբ հետաքրքրությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ նորագույն Ռուսաստանի պատ-

մաքաղաքական զարգացման ուղեգիծը դեռևս չի ստացել հիմնարար գնահատական ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան հետազոտողների շրջանում: 1990-ական թթ. սկզբում տեղի ունեցած իրադարձությունները և դրանց հետագա զարգացումը հակասական մեկնաբանություն են ստանում տարբեր տեսությունների և հետազոտողների կողմից, հարց է առաջանում՝ որ առանցքում է տեղի ունենում երկրի ժամանակակից զարգացումը: Որպեսզի որոշվի Ռուսաստանի նորագույն պատմության մեջ բարեփոխումների զարգացման ուղեգիծը և այն համադրվի այս կամ այն քաղաքական ավանդույթի հետ, անհրաժեշտ է համարվում դիտարկել դրանց զարգացումը 1990-ական թթ. սկզբից, առանձնացնել վերափոխումների հիմնական ոլորտները: Հետազոտողներն առանձնացնում են 1990-ական թթ. սկզբում ռուսական կառավարության կողմից տնտեսական բարեփոխումների անցկացման երկու հիմնական հայեցակարգեր՝ գերլիբերալ (Գայդար-Չուբայս) և սոցիալական գործընկերության (Շատային, Յավլինսկի)³: Արդյունքում ընտրվեց առաջին հայեցակարգը: Բարեփոխումների հետագա իրադարձությունների ընթացքը կապված էր հետևալ իրադարձությունների հետ. Գայդարի կառավարությունը մենաշնորհներին ազատեց պետական ներկայությունից, որի հետևանքով երկրում տեղի ունեցավ հիպերինֆլյացիա, երբ մեկ տարվա ընթացքում ժողովրդական սպառման հիմնական մթերքների գներն էականորեն բարձրացան՝ ձուին՝ 1900 տոկոսով, օձառը՝ 3100 տոկոսով, ծխախոտը՝ 3600 տոկոսով, հացը՝ 4300 տոկոսով, կաթը՝ 4800 տոկոսով⁴:

Այս ամենի մեջ կարելի է տեսնել հակասություն շուկայական հարաբերությունների կառուցման ցանկության և վարած քաղաքականության միջև՝ արտաքուստ ժողովրդական սպառման ապրանքների գնագոյացման հարցում մենաշնորհների բացահայտ դերը, բայց մենաշնորհների բացահայտ առկայությունը չի համարվում սև շուկայական տնտեսություն: Հետագայում բարեփոխումների ընթացքը սոցիալ-տնտեսական ոլորտում էական փոփո-

¹ Шмелев Д.В. Неолиберализм Валери Жискара д'Эстена: теория и внутривластическая практика (1974-1981): дис. ... к-та ист. наук / Д.В. Шмелев. - Казань, 2001, էջ. 20

² Мийон-Дельсоль Ш. Политические идеи XX века / Ш. Мийон-Дельсоль. М., 1995. էջ 195.

³ Ушанов П.В. Взаимовлияние либеральной периодической печати и идеологии в России в конце XX - начале XXI вв.: дис. ... к-та полит. наук / П.В. Ушанов. - Владивосток, 2004. էջ 78

⁴ Российский статистический ежегодник. М. 1997, էջ 554

խութունների չենթարկվեց: Ընդհանուր առմամբ, այս ծրագրի դրույթների բովանդակությունը հանգեցնում է հետևյալ բնորոշումներին՝ խանութների ցուցափեղկերը լիովին էին, բայց դրանց գները թույլ չէին տալիս շարքային քաղաքացուն ձեռքբերել դրանք: Քաղաքական ազատության դիմաց քաղաքացիներն իրենց վրա վերցրեցին նոր տնտեսական պարտավորություններ, այնպիսիք, ինչպիսիք են, օրինակ կոմունալ ծախսերի հսկայական բարձրացումը (բոլոր եվրոպական երկրներում և ԱՄՆ-ում կոմունալ ծառայությունները բնավ էժան չեն համարվում): Սրանից էլնելով՝ նախկինում չնչին համարվող վճարումները սկսեցին կազմել ռուս քաղաքացիների ծախսերի զգալի մասը, բայց դրա դիմաց պետությունը տրամադրեց նրանց մի շարք քաղաքական ազատություններ՝ խոսքի և խղճի, դավանանքի, ժողովների, տարբեր միավորումների մեջ համախմբվելու և այլ ազատություններ: Այստեղ իմաստ կա ներկայացնել այն սկզբունքները, որոնց վրա հիմնված էր մինչև 1997թ. Ռուսաստանի լիբերալ բարեփոխումների քաղաքականությունը: Կհամաձայնենք Պ.Վ. Ուշանովի կարծիքի հետ⁵, այդ սկզբունքներն էին՝ տնտեսության մեջ մաքուր լիբերալիզմի կամ այլ կերպ ասած, «վայրի կապիտալիզմի» նկատմամբ հակվածություն, քաղաքականության մեջ՝ անսկզբունքայնություն, գլխավոր նպատակը՝ պահպանել իշխանությունը, սոցիալական քաղաքականության բնագավառում իշխանությունը ձգտում էր ազատվել սոցիալական պատասխանատվությունից:

20-րդ դարի վերջում Ռուսաստանում տեղի ունեցած վերափոխումների էության իմաստավորման վերաբերյալ հայտնի տնտեսագետներ Բ.Վ. Ստարոդուբովսկին և Վ.Ա. Մաուն առաջարկեցին դրանք դիտարկել սոցիալ-քաղաքական հեղափոխությունների տեսությունների դիտանկյունից: Իրենց աշխատության մեջ հեղինակներն ապացուցում են, որ 20-րդ դարի վերջում «Ռուսաստանում տեղի ունեցավ լայնամասշտաբ բուրժուական լիբերալ-ժողովրդավարական հեղափոխություն, որն ուղղված էր երկրի զարգացումն արգելակող ավտորիտար-բյուրոկրատական

վարչակարգի դեմ»⁶: Նրանց կարծիքով, այս հեղափոխությանը բնորոշ էին այն նույն գործընթացները, որոնք բնութագրական էին այլ խոշոր հեղափոխություններին՝ 1) որպես հեղափոխության ելակետային կետ՝ պետականության և իշխանության ճգնաժամ, 2) հասարակական-քաղաքական կարգի արմատական փոփոխություն 3) սեփականության վերաբաժանում և ամբողջ այդ ինստիտուտի արմատական փոփոխություններ, 4) «հեղափոխական տնտեսական շրջապտույտ», այսինքն, ֆինանսական ճգնաժամ, դրամական համակարգի ճգնաժամ և այլն, 5) ամբողջ հեղափոխական իրադարձությունների ընթացքում իշխանության թուլություն, իրադրությունը վերահսկելու և հասարակությունը համախմբելու անկարողություն 6) տարերային սոցիալական գործընթացների կտրուկ սրացում, զանգվածների արմատականացում, հասարակության բևեռացում և շերտավորում: Հեղինակները նշում են, որ 20-րդ դ. Ռուսական հեղափոխությունը, իր հիմնական բնորոշիչներով նման լինելով անցյալի հեղափոխություններին, այնուամենայնիվ, ուներ իր առանձնահատկությունները: Չնայած 1991թ. Օգոստոսին և 1993թ. Հոկտեմբերին տեղի ունեցած ուժային հակամարտություններին, բռնի գործողությունների դերը և ծավալներն էականորեն փոքր էին: «Ռուսական հեղափոխությունը չէր ուղեկցվում բնակչության նկատմամբ տարերային հարձակումների տեսքով զանգվածային բռնությամբ»⁷:

1990-ական – 2000-ական թթ. հրապարակումներում հետազոտողները հաճախ առանձնացնում էին հետխորհրդային Ռուսաստանի սոցիալական զարգացման հիմնական մի քանի առանձնահատկություններ.

1. Սոցիալական փոփոխություններն ընթանում էին այնպիսի խոշոր գործընթացների փոխազդեցության ներքո, ինչպիսիք են, տնտեսության կառուցվածքային վերափոխումը, մասնավոր հատվածի զարգացումը և տնտեսական ճգնաժամը: Համարվում է, որ սա

⁵ Ушанов П.В. Взаимовлияние либеральной периодической печати и идеологии в России в конце XX - начале XXI вв.: дис. ... к-та полит. наук / П.В. Ушанов. – Владивосток, 2004. էջ 85

⁶ Стародубовская И.В., Мау В.А. Великие революции. От Кромвеля до Путина / И.В. Стародубовская, В.А. Мау. - М., 2001, էջ 171

⁷ Стародубовская И.В., Мау В.А. Великие революции. От Кромвеля до Путина / И.В. Стародубовская, В.А. Мау. - М., 2001, էջ 173

այս շրջանի հիմնական առանձնահատկությունն է:

2. Սոցիալական գործընթացներն ընթանում էին տարերայնորեն և առանձնանում էին իրենց անկայունությամբ: Ռուսաստանում առավել, քան այլ երկրներում, այս գիծն իր արտացոլումը գտավ, որը, ըստ երևույթին, կապված էր մոդեռնիզացիայի հետ:

3. Տեղի էր ունենում ավանդական դասային-խմբային ընդհանրությունների տարրալուծում և նոր հասարակական խմբերի ձևավորում, որոնց բնորոշ էին անկայունությունը, սոցիալական դիրքի երեքությունը, առաջացան միջանկյալ, մարզինալ, դժվարությամբ նույնականացվող խմբեր: Այս ամենի հետևանքով ժամանակակից Ռուսաստանում քաղաքական կուսակցությունները ներկայացնում էին անկայուն ծրագրեր:

4. Նկատվում էր հասարակության ապահիստեգրացման խիստ արտահայտված հակում, տեղի էր ունենում շահերի սոցիալական ընդհանրության և համընդհանուր սոցիալական վերահսկողության թուլացում: 1990-ական թթ. դա արտահայտվում էր ապօրինի գործողությունների և կազմակերպված հանցավոր խմբերի որակական և քանակական աճով:

5. Սոցիալական զարգացման հիմնական տենդենցներն էին սոցիալական բևեռացման զգալի աճը, երկբևեռ տարանջատումը՝ «հարուստների» և «աղքատների», աղքատության սահմանների ընդլայնումը, լյուսվենիզացիան և «սոցիալական հատակի» մեծացումը: Հասարակության այսպիսի արտահայտված տարանջատումը, մեր կարծիքով, չէր կարող հիմք հանդիսանալ բարեփոխումներից զոհ նոր սոցիալական խավի շրջանակներում նրա կոնսոլիդացիայի համար:

6. Սոցիալական շերտավորման չափորոշիչների շարքում որոշիչ նշանակություն ձեռք բերեցին հարստության, սեփականության և եկամտի չափորոշիչները, իսկ մասնագիտական որակավորումը և մշակութային բնութագրիչները փաստացիորեն չէին ազդում ռուսաստանցիների հիմնական մասի կարգավիճակի և եկամուտների վրա: Սա էլ, իր հերթին, հանգեցրեց հասարակության մեջ դաստիարակության և մշակույթի ճգնաժամի, արժեքների փոփոխության:

Այսպիսով, անցկացված հետազոտությունների մեծամասնությունն ընդունում է 20-րդ դ. Վերջում տեղի ունեցած իրադարձությունների որոշակի «հեղափոխականությունը» և ածանցյալ լինելու փաստը, այսինքն, առկա էր հասարակության սոցիալական տարանջատվածություն, որը կարող էր վկայել միջին դասի՝ որպես պետական վարչակարգի զարգացման համար հուսալի հենքի, բացակայության մասին:

Աշխատանքի այս հատվածի շրջանակներում անհրաժեշտ է համարվում դիտարկել մի քանի փաստաթղթեր, որոնք կօգնեն որոշել կատարված վերափոխումների բնույթը: 1999 թ., պայմանավորված Պետական Դումայի պատգամավորների կողմից նախագահ Բ.Ն. Ելցինի՝ ծանր հանցագործություններ կատարած լինելու պատճառով պաշտոնավարման դադարեցման պահանջի առաջաջամբ, ստեղծվեց Ռուսաստանի Դաշնության Համադաշնային ժողովի Պետական Դումայի Հատուկ հանձնաժողով, որը պետք է գնահատական տար, թե որքանով է հիմնավորված ՌԴ նախագահի դեմ հարուցված մեղադրանքները և որքանով են պահպանվում գործընթացային կանոնները: Բացի քաղաքական հանցագործություններից՝ պետական դավաճանություն, պետական հեղաշրջում և Չեչնիայում ռազմական գործողությունների իրականացում, նախագահին նաև վերագրում էին բարեփոխումների ուղղվածության վերաբերյալ տնտեսական բնույթի մեղադրանքներ: «Ընդհանուր առմամբ, դրանք [բարեփոխումները] Ռուսաստանին հասցրին սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամի, որը պայմանավորված էր համազգային տնտեսության հիմնական ճյուղերի փլուզմամբ, հասարակության ուժգնացող շերտավորմամբ, երկրի անվտանգության կորստով, բնակչության կենսամակարդակի կտրուկ իջեցմամբ և թվաքանակի կորստով»⁸:

Փաստաթղթում ներկայացվում է նաև սոցիալ-տնտեսական բնութագրիչ, որը վկա-

⁸ Обоснование постановления вопроса об отрешении Президента Российской Федерации Б.Н. Ельцина от должности в связи с совершением им тяжких преступлений // Сборник документов и материалов Специальной комиссии Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации по оценке соблюдения процедурных правил и фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против Президента Российской Федерации, и их рассмотрения Государственной Думой 13-15 мая 1999 года. – М.: Издание Государственной Думы, 1999 էջ 43-47

յում է ռուս բնակչության հիմնական մասի նյութական դիրքի կտրուկ վատթարացման մասին: Այսպես, 1998 թ., պաշտոնական տվյալներով, 32,1 մլն մարդ ուներ ապրուստի համար անհրաժեշտ նվազագույնից ցածր միջոցներ, աղքատության մակարդակը Ռուսաստանում 1990թ. հետ համեմատած ավելացել էր 14-16 անգամ: Հաշվի առնելով սննդամթերքի, կոմունալ ծառայությունների, կապի, փոխադրամիջոցների գների աճը՝ Ռուսաստանի Դաշնությունում 70-80 մլն քաղաքացի հայտնվել էին աղքատության շեմին: Պետական վիճակագրության տվյալների համաձայն, գործազուրկների թիվը հասնում էր 6 մլն-ի, որը կազմում էր երկրի տնտեսապես ակտիվ բնակչության շուրջ 10 տոկոսը: Այս պայմաններում ահռելի թվերի է հասնում նաև մահացության մակարդակը, 1992-1997 թթ. կորուստը կազմել է գրեթե 4,2 մլն. մարդ: Ռուսաստանի ընդհանուր ժողովրդագրական կորուստները, հաշվի առնելով կյանքի անբարենպաստ պայմաններում ծնվածների և մահացածների հարաբերակցությունը, կազմել է ավելի քան 8 մլն. մարդ: Վատթարացել էին նաև բնակարանային պայմանները: Խորանարդ մետրերով հաշված վարձակալության տրված բնակելի տարածքների քանակը 1990 - 1997 թթ. միջև ընկած ժամանակաշրջանում նվազել է 4,2 անգամ, իսկ իրենց բնակարանային պայմաններ բարելաված ընտանիքների թիվը նվազել է 2,7 անգամ: Վերոնշյալ փաստերը Հանձնաժողովին հիմք տվեցին համարել, որ «Նախագահ Բ.Ն. Ելցինի կողմից կատարվել են Ռ.Դ. Քրեական օրենսգրքի 357 հոդվածով նախատեսված հանցագործություններ, որը պատասխանատվության է հանգեցնում «այն գործողությունների համար, որոնք ուղղված են ազգային որևէ խմբի ամբողջական կամ մասնակի ոչնչացմանը՝ տվյալ խմբի ֆիզիկական ոչնչացմանը հանգեցնող կենսապայմանների ստեղծման միջոցով» (ցեղասպանություն):»

Բացի այդ, Ռուսաստանի Դաշնության Համադաշնային ժողովի Պետական դումայի Հատուկ հանձնաժողովի կողմից ընդունվեց այն փաստը, որ Ռ.Դ. Նախագահ Բ.Ն. Ելցինի գործողություններում առկա են բավարար տվյալներ, որ ապացուցում են ծանր հանցագործությունների առկայությունը: Մասնավորապես դրանք կապված են Բելովեժյան

համաձայնագրի մշակման և իրագործման, Մոսկվայում 1993թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին կատարված իրադարձությունների, Չեչնիայի հանրապետության տարածքում իրականացրած ռազմական գործողությունների, այնպիսի արարքների իրագործման հետ, որոնք բերեցին Ռ.Դ. անվտանգության և պաշտպանության թուլացման, ինչպես նաև այնպիսի գործողությունների կատարման հետ, որոնք հանգեցրին ռուս ազգի գենոցիդի⁹: Վերը թվարկածից ելնելով, 1990-կան թթ. կատարված վերափոխումները ամբողջությամբ նեղիբերալ չի կարելի անվանել: Ծայրահեղ դեպքում, նեղիբերալ տեսանկյունից, կարելի է դիտարկել միայն քաղաքական ոլորտում տարաբնույթ ազատությունների հռչակումը, սակայն երկրի սոցիալ-քաղաքական գործունեության և իրավիճակի ամբողջության մեջ դրանց հռչակումը ոչ մի իրական օգուտ չտվեց նյութական բարեկեցության տեսանկյունից, իսկ հոգևոր բնագավառում կան շատ վիճելի պահեր: Ռ.Դ. նոր նախագահ Վ.Վ. Պուտինի իշխանության գալուց հետո ռուսական հասարակայնությունը նրա կողմից ակնկալում էր հստակ և միանշանակ ինքնորոշում՝ արդյոք կդառնա տնտեսության ապապետականացման և ապաբյուրոկրատացման կուրսի երաշխավորը և կստեղծի պայմաններ ինքնուրույն գործունեության ազատության աջակցման համար, թե կվերականգնի պետու-

⁹ Заключение об оценке фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против президента Российской Федерации в связи с подготовкой, заключением и реализацией им Беловежских соглашений; Заключение об оценке фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против президента Российской Федерации в связи с событиями сентября - октября 1993 года в Москве; Заключение об оценке фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против президента Российской Федерации в связи с военными действиями на территории Чеченской Республики; Заключение об оценке фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против президента Российской Федерации в связи с совершением им действий, приведших к ослаблению обороноспособности и безопасности Российской Федерации; Заключение об оценке фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против президента Российской Федерации в связи с совершением им действий, приведших к геноциду русского народа // Сборник документов и материалов Специальной комиссии Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации по оценке соблюдения процедурных правил и фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против Президента Российской Федерации, и их рассмотрения Государственной Думой 13-15 мая 1999 года. - М.: Издание Государственной Думы, 1999.- էջ 633-635, 639-641, 645-649, 650-654, 656-663

թյան նախկին դերն ու նշանակությունը քաղաքացիների կյանքում:

Ռ.Դ. Նախագահի աշխատակազմի ղեկավարի տեղակալի կարծիքով, հենց «ազգի խնայումը»¹⁰ կարող է դառնալ համալրման միջոց և նպատակ, քաղաքական համակարգի, սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների մարդակենտրոնացման ծրագիր, յուրաքանչյուր անձի արժանապատվության, առողջության, ունեցվածքի նկատմամբ խնամքով մոտեցման հմտություն: Մեր կարծիքով, նպատակն ընդհանուր առմամբ նեոլիբերալ է: Ա.Ա. Կարա-Մուրզան առանձնացնում է երեք խնդիրներ, որոնք արդիական են անցյալ և ներկա ժամանակների լիբերալների համար՝ «Առաջինը դա ռուսական լիբերալիզմի պատմության մեջ լուսավորչականության դերն է, այսինքն հասարակական գիտակցության վրա լիբերալների ազդեցության մասին հարցը: Երկրորդը դա Ռուսաստանում լիբերալ բարեփոխումների խնդիրն է, իսկ երրորդը նեոլիբերալ քաղաքականության, կուսակցական կառուցման խնդիրն է»¹¹:

Համաձայնվելով Ա.Ա. Կարա-Մուրզայի կարծիքի հետ՝ կարելի է նշել, որ լիբերալ լուսավորչականության դերն իր մեջ ներառում է ահեղի ներուժ, որ ներկայումս անհրաժեշտ մակարդակով չի օգտագործվում Ռուսաստանում: Օրինակ, Եվրոպայում յուրաքանչյուր քաղաքացի վաղ տարիքից գիտի իր սահմանադրական իրավունքներն ու պարտականությունները, որոնք, թեկուզ հումորային տեսքով (օրացույցների և բացիկների վրա) հասցվում է քաղաքացիներին: Լիբերալ բարեփոխումների խնդիրը, որը բերում էր այն եզրահանգման, որ Ռուսաստանի պատմության մեջ բարեփոխումների ժամանակաշրջանին հաջորդում է հակաբարեփոխումը, մեր կարծիքով, շատ կարևոր է և պետք է լուծում տրվի ռուսական հասարակության առջև ծառայած խնդիրների գիտակցության և համախմբած քաղաքական մեծամասնության միջոցով: Այս ամենը մատնանշեց նաև Վ.Վ. Պուտինն իր ուղերձում՝ «պետք է հաստատապես ասել, որ այս շրջա-

փուլն ավարտված է, չի լինի ոչ հեղափոխություն, ոչ հակահեղափոխություն»¹²:

Նեոլիբերալ քաղաքականության և կուսակցական շինարարության խնդիրը, մեր կարծիքով, իր լուծումը կարող է գտնել նեոլիբերալ ուղղությամբ երկարաժամկետ քաղաքական կուրսի մշակմամբ և քաղաքացիների մեծամասնության կողմից աջակցություն վայելող կայուն քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական համակարգի ստեղծմամբ: Սրա հետ մեկտեղ իշխանության ուժեղ կենտրոնի առկայությունը և Պառլամենտում քաղաքական մեծամասնության առկայությունը չպետք է խոչընդոտների հանդիպի ժողովրդի աջակցությունը վայելող քաղաքական կուրսի իրականացման ընթացքում: Վ.Վ. Պուտինի վարած քաղաքականության գնահատման վերաբերյալ կան տարբեր հետաքրքիր կարծիքներ: Այսպես, Գորբաչովի ֆոնդի փորձագետ Վալերիյ Սոլովեյը, վերլուծելով Ռուսաստանի ներկա և ապագա լիբերալիզմի և լիբերալ կուսակցությունների խնդիրները, պնդում է, որ «իրականում ներկայիս ռուսական իշխանությունը, ի դեմս նախագահ Պուտինի, ռուսական լիբերալիզմի առավել ամբողջական մարմնավորումն է: Պետության գլուխն իրականացնում է բացարձակ լիբերալ տնտեսական քաղաքականություն, առավել լիբերալ, քան Բորիս Ելցինի քաղաքականությունն էր: Այսպիսի քաղաքականության հաջողությունը կապված է սոցիալական վերահսկողության առկայության հետ: Վլադիմիր Պուտինը փորձում է կառուցել խորհրդայինից առավել խիստ և արդյունավետ սոցիալական մեխանիզմներ: Այլ լիբերալիզմ Ռուսաստանում հնարավոր չի լինի: Դրա գոյությունը հնարավոր է կամ ինտելեկտուալ նախագծերի տեսքով, որոնք կդառնան ոչ մեծ մշակութային խմբերի ձեռքբերում, կամ էլ որպես որոշակի ֆինանսական, նյութական շահերի պաշտպանություն»¹³:

Այսպիսով, մենք գալիս ենք այն եզրակացության, որ «Միացյալ Ռուսաստան» կուսակցության քաղաքական ծրագիրն ընդհանուր

¹⁰ Сурков В. Национализация будущего / В. Сурков // Эксперт. 2007. - № 2, էջ 133

¹¹ Российский либерализм: судьбы и перспективы («Круглый стол») // Общественные науки и современность. 2005. №6, էջ 81

¹² Послание Президента РФ В.В. Путина Федеральному Собранию Российской Федерации // Российская газета (Федеральный выпуск). 2001 г. 3 апреля.

¹³ Цит. по: Шабельник В.В. Неoliberalизм и неоконсерватизм в российском и зарубежном политическом дискурсе: дис. к-та полит. наук / В.В. Шабельник. – М., 2006. էջ 84

առմամբ համահունչ է այն դրույթներին, որ առաջ է քաշվել Ռ.Դ. Դաշնային Ժողովում ներկայացված Վ.Վ. Պուտինի ուղերձների մեջ:

Մեր կարծիքով, այս պլանը, ընդհանուր առմամբ, համապատասխանում է նեոլիբերալ վերափոխումների կուրսի էությանը, քանի որ հաշվի է առնում պետության դերը հասարակության կյանքի շատ բնագավառներում, տարբերվում է իր սոցիալական հստակ ուղղվածությամբ, ծայրահեղությունների չի գնում: Այստեղ, մեր կարծիքով, նկատվում է 1990-ական քաղաքական կուրսի հետ որոշակի «հաջորդականություն», բայց ոչ թե որպես նրա ուղղակի շարունակություն, այլ որպես արմատական լիբերալների «սխալների ուղղում», որը տեղի է ունենում էվոլյուցիոն ճանապարհով (էվոլյուցիան վերաբերում է նեոլիբերալ ավանդույթներին, անկախ հեղափոխության փաստից):

Գրականության և աղբյուրների ցանկ

1. Гаджиев К.С. Либерализм: история и современность / К.С. Гаджиев // Новая и новейшая история. 1995. - № 6, стр. 21
2. Мийон-Дельсоль Ш. Политические идеи XX века / Ш. Мийон-Дельсоль. М., 1995. стр. 195.
3. Послание Президента РФ В.В. Путина Федеральному Собранию Российской Федерации // Российская газета (Федеральный выпуск). 2001 г. 3 апреля
4. Послание президента РФ В.В. Путина Федеральному Собранию Российской Федерации // Российская газета (Федеральный выпуск). 2002 г. 18 апреля
5. Послание Президента РФ В.В. Путина Федеральному Собранию Российской Федерации // Российская газета (Федеральный выпуск). 2006 г. 11 мая

6. Послание Президента РФ В.В. Путина Федеральному Собранию Российской Федерации // Российская газета (Федеральный выпуск). 2001 г. 3 апреля.

7. Российский либерализм: судьбы и перспективы («Круглый стол») // Общественные науки и современность. 2005. №6, стр. 81

8. Российский статистический ежегодник. М. 1997, стр. 554

9. Сборник документов и материалов Специальной комиссии Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации по оценке соблюдения процедурных правил и фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против Президента Российской Федерации, и их рассмотрения Государственной Думой 13-15 мая 1999 года. – М.: Издание Государственной Думы, 1999.–стр. 633-635,639-641,645-649,650-654,656-663

10. Сборник документов и материалов Специальной комиссии Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации по оценке соблюдения процедурных правил и фактической обоснованности обвинения, выдвинутого против Президента Российской Федерации, и их рассмотрения Государственной Думой 13-15 мая 1999 года. – М.: Издание Государственной Думы, 1999 стр. 43-47

11. Стародубовская И.В., Мау В.А. Великие революции. От Кромвеля до Путина / И.В. Стародубовская, В.А. Мау. - М., 2001, էջ 171

12. Сурков В. Национализация будущего / В. Сурков // Эксперт. 2007, № 2, стр. 133.

13. Ушанов П.В. Взаимовлияние либеральной периодической печати и идеологии в России в конце XX - начале XXI вв.: дис. ... к-та полит. наук / П.В. Ушанов. – Владивосток, 2004. Стр. 78

14. Шабельник В.В. Неолиберализм и неоконсерватизм в российском и зарубежном политическом дискурсе: дис. к-та полит. наук / В.В. Шабельник. – М., 2006. Стр. 84

15. Шмелев Д.В. Неолиберализм Валери Жискар д'Эстена: теория и внутривластная практика (1974-1981): дис. ... к-та ист. наук / Д.В. Шмелев. - Казань, 2001, стр. 20